

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

**АРХЕОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
В УКРАЇНІ
2016**

КИЇВ * 2018

Головний редактор

БОЛТРИК Юрій Вікторович, канд. іст. наук

Редакційна колегія

БУЙСЬКИХ Алла Валеріївна, д-р іст. наук

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович, канд. іст. наук

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, д-р іст. наук, проф.

ІВАКІН Гліб Юрійович, член-кореспондент НАН України, проф.

КРИЖИЦЬКИЙ Сергій Дмитрович, член-кореспондент НАН України

КУЛАКОВСЬКА Лариса Віталіївна, канд. іст. наук

МОЦЯ Олександр Петрович, член-кореспондент НАН України, проф.

ОТРОЩЕНКО Віталій Васильович, д-р іст. наук, проф.

ПОТЄХІНА Інна Дмитрівна, канд. іст. наук

СКОРИЙ Сергій Анатолійович, д-р іст. наук, проф.

СУПРУНЕНКО Олександр Борисович, канд. іст. наук

ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Ростислав Всеволодович, д-р іст. наук, проф.

ЧАБАЙ Віктор Петрович, член-кореспондент НАН України, проф.

*Затверджено до друку Вченою радою
Інституту археології НАН України*

Прийм матеріалів:

Польовий комітет ІА НАН України

просп. Героїв Сталінграда, 12

м. Київ 04210

тел. (044) 254-11-37, 254-11-66

факс (044) 418-33-06

*Виходить за підтримки
ВГО «Спілка археологів України»*

А-87 Археологічні дослідження в Україні 2016 / гол. ред. Ю. В. Болтрик. — Київ: ІА НАН України, 2018. — 354 с.

ISBN 978-966-02-8426-5

Видання є щорічником, який готується до друку Польовим комітетом Інституту археології НАН України. Містить інформаційні повідомлення про роботу археологічних експедицій поточного польового сезону.

Стане в нагоді науковцям, студентам і всім, хто стежить за розвитком сучасної української археологічної науки.

УДК 904(477)

В оформленні обкладинки використано фото: розкоп І в Ольвії (А. В. Буйських) і червонофігурний лекіф, Аттика (А. В. Івченко)

ISBN 978-966-02-8426-5

© Інститут археології НАН України, 2018

© Автори статей, 2018

Редактор: І. В. Черновол; оформлення обкладинки: А. В. Панікарський; верстка: С. А. Горбаненко

ПП «Видавництво «Стародавній Світ»

тел.: (044) 599-34-43

e-mail: books@ancientry.org

www.ancientry.org

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3991 від 24.02.2011 р.

Підписано до друку 01.02.2018 р. Формат 60 × 84 1/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Antiqua. Обл.-вид. арк. 43,3.

Ум. друк. арк. 41,2. Тираж 300 прим. Зам. № 27-02.

що являє собою дві металеві хрестоподібно з'єднані дуги; нагрудний кипарисовий різьблений хрест у бронзовій оправі. В ногах небіжчика знаходилося кадило-курильниця з кришкою (2 фрагменти) на ланцюжках (4 + 2 фрагменти), декороване гравіюваним рослинним орнаментом та штампуванням. Зверху кришки знаходився восьмиконечний хрест (рис. 2).

За попередніми даними поховання датується XVIII ст. Найімовірніше, у XVIII ст. на цій території знаходилася церква і біля неї було поховано священика.

Траншея 1 розміром 2,0 × 14,5 м була закладена за напрямом південь—північ до обриву в кар'єр, з метою виявити рів між замком і поселенням. Наряду з відкритими в траншеї похованнями, було зафіксовано достатньо крутий схил у бік кар'єру, що складався з темного щільного шару, в якому траплялися дрібні фрагменти кераміки трипільського часу. В ньому знайдено також фрагмент скляного браслета XII—XIII ст. Над цим шаром знаходилася засипка щільної материкової глини, в якій проглядалися фрагменти кераміки трипільського та пізньосередньовічного часів. Глибина у нижній частині темного шару сягала 3,5 м і він опускався ще нижче у бік обриву. Найімовірніше, поверхня поселення була знівельована під час виникнення кладовища і материковим шаром з поселення було засипано рів.

Траншея 2 розміром 2,0 × 18,5 м була закладена у південній частині поселення з метою виявлення можливих оборонних споруд

(вал і рів) з цього боку поселення. Зі східного боку культурного шару майже не збереглося. Але поступово культурний шар наростає і в останніх квадратах сягав уже глибини до 3,0 м. В останніх квадратах на глибині 2,5 м зафіксовано залишки якоїсь споруди, можливо льоху. В споруду вели округлі, вирізані у материк сходинок. На всій площі траншеї траплялися фрагменти поховань.

Шурф 1 розміром 2,0 × 4,0 м був закладений на нижній терасі, ближче до обриву. В перевідкладеному сипкому ґрунті на глибині 0,7—1,5 м проявилися фрагменти трьох поховань, одне з яких було дитяче. Четверте чоловіче поховання збереглося повністю (довжина скелета 1,8 м). У ньому знайдено залізну пряжку від пояса прямокутної форми.

Таким чином, розкопки на Замковій горі у 2016 р. дали цікаві дані щодо планувальної структури поселення та хронології кладовища, яке було розташоване на цій території у XIX ст. Найімовірніше, кладовище почало діяти з кінця XVIII ст., оскільки наприкінці XVI ст. вже було збудовано новий замок на острові Кемпа і розвиток міста почав поступово переходити на правий берег. Відкриття поховання священика дозволяє припустити існування в означений період на цій території церкви, яка пізніше була перенесена в інше місце.

Для остаточного вирішення проблеми існування на території Замкової гори замкового пригородка XIII—XV ст. необхідно розкопати всю площу гори.

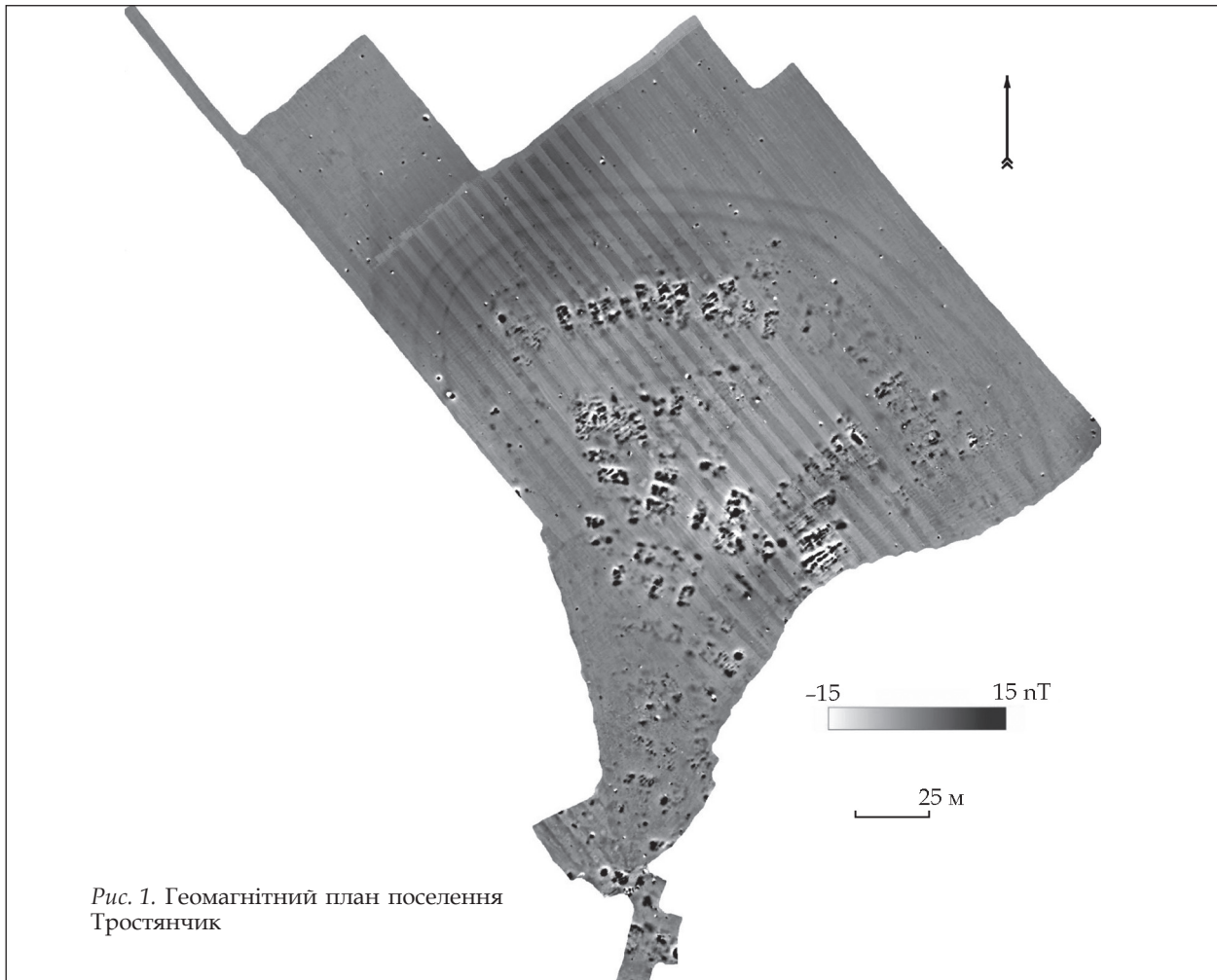
В. Рудь, Р. Улау, С. Федоров, О. Зайцева

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОСЕЛЕННЯХ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТРОСТЯНЧИК ТА ВІЙТІВКА

Міжнародна Східноподільська експедиція ІА НАНУ та Університету ім. Крістіана Альбрехта у м. Кіль, здійснила геомагнітну зйомку на поселеннях трипільської культури Тростянчик (Тростянецький р-н, Вінницька обл.) та Війтівка (Бершадський р-н, Вінницька обл.). На останньому поселенні також проведені тестові розкопки. Роботи здійснено в межах реалізації інтердисциплінарного проекту з дослідження трипільської культури (керівники д. і. н. М. Відейко та проф. Й. Мюллер). Задля створення топо-

графічного плану поселення Тростянчик та його околиць, співробітник Відділу археології Києва О. Манігда провела також тахеометричну зйомку.

Тростянчик. Поселення площею не менше 3 га, початку етапу VII, розташоване на захід від с. Тростянчик. Воно займає мис плато, утворений вигином русла р. Недотіка, на 3,2 км західніше від місця, де вона впадає в р. Південний Буг. Мис розташований із лівого боку річки та має у плані форму трикутника, витягнутого за напрямком північ—південь. Більшість тери-

торії поселення розташовано на пласкій, трохи похилій поверхні. Із заходу, північного заходу й північного сходу поселення обмежене неглибокими балками. З півдня та південного сходу – стрімкі схили, які спускаються до річки. На сьогодні їхній нахил на різних ділянках становить 30–50°. У південно-східній частині мису є вузька смуга схилу з нахилом від 3° до 25°.

Геомагнітна зйомка площею 4,2 га охопила більшу частину території поселення, а також ділянки за його межами. З північної, північно-західної та північно-східної частин пам'ятки простежено дві паралельно розташовані лінійні аномалії, які півколом оконтурюють площу поселення. Ширина аномалій 1,5–2 м, довжина кожної з них близько 317 м. Відстань між ними по всій протяжності коливається в межах 5,8–7,3 м.

На території поселення Тростяничик нараховано аномалії від 50 потенційних споруд. З них 24 – це порівняно чіткі прямокутні аномалії, які, очевидно, утворені завалами глини обпалених споруд, інші 26 споруд визначені як еродовані.

Усі споруди за площею поділяються на чотири групи, у яких сумарно виділено сім

підгруп. Група 1: підгрупа 1а – 23,1–35,6 м² (10 споруд); підгрупа 1б – 37,8–50,85 м² (11 споруд); група 2: підгрупа 2а – 53,55–57,19 м² (11 споруд); підгрупа 2б – 58,85–63,27 м² (7 споруд); група 3: підгрупа 3а – 67–72,96 м² (4 споруди); підгрупа 3б – 80,04–100,17 м² (5 споруд); група 4: 175,5 та 194,88 м² (2 споруди).

На пам'ятці, на тлі усіх аномалій від залишків будівель помітно виділяються дві споруди, зараховані до останньої групи. Вони розміщені у центральній частині поселення. Перша з них – № 1 (південна, площа 175 м²), зорієнтована за лінією схід–північний схід – захід–південний захід. Вона утворена серією дрібних аморфних аномалій, які формують її контур. Споруда № 2 розташована на північний схід та перпендикулярно відносно першої. Вона створена чіткою аномалією по всій площі у 195 м². Частина території поселення (близько 55 × 20 м) північно-східніше торця цієї будівлі є вільною від магнітних аномалій. Понад десяток аномалій розташовані на площі перед ровами, потрапляючи до смуги зовнішнього півкола забудови поселення. Значне переважання за

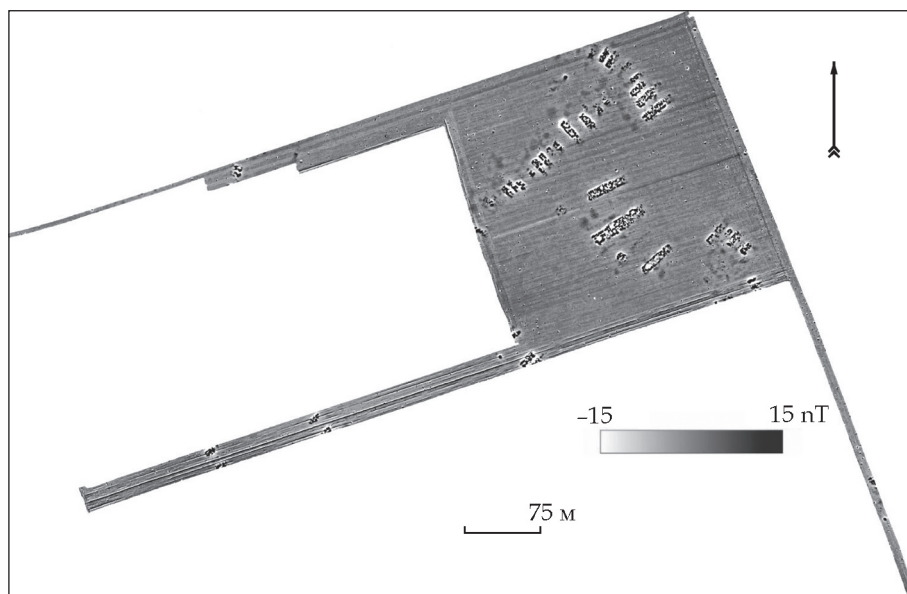

Рис. 2. Геомагнітний план частини поселення Війтівка

площею, а також просторове розташування цих будівель на поселенні дозволяє зарахувати їх до категорії так званих «мегаспоруд» (англ.: *mega-structure*).

На території поселення розпізнано 104 аномалії, які, очевидно, являють собою ями. Їхня форма переважно підовальна, трапляються й аморфні. Розміри від $1,5 \times 1,5$ м до 6×5 м. Також зафіксовано три круглі аномалії, які попередньо інтерпретовані нами як горни для випалу кераміки. Перша з них, у північно-західній частині поселення, має розміри $3,1 \times 2,6$ м. Друга, південно-східніше центральної частини пам'ятки, за розмірами $3 \times 3,3$ м. Третя, на півдні пам'ятки, має розміри $2,5 \times 3$ м. Перша та третя аномалії розташовані у створі торців споруд, за $2 \times 2,5$ м від них. Друга аномалія — у безпосередній близькості до бічної довгої сторони споруди з північного боку.

Більшість споруд поселення розташовано на відносно рівній поверхні плато із нахилом до 4° , окремі — і на територіях зі схилами до 9° . Загалом об'єкти поширені на місцевостях, стрімкість яких не перевищує 12° . Експозиція схилів, обраних для розміщення основної частини будівель, обернена на південний схід та південь.

Для отримання серії абсолютних дат для поселення Тростяничук було відібрано низку зразків для радіовуглецевого датування. Матеріали отримано розкопками у Тростяничуку 2015 р.

Війтівка. Поселення етапу СІ розміщене на великому мисоподібному краю плато. Перепад висот земної поверхні становить не більше 12 м попри значну площу пам'ятки — близько 50 га. Попереднє дослідження планування Війтівки, ще до застосування геомагнітної зйомки, стало можливим завдяки

аналізу супутникових знімків. Отже, поселення сплановане двома овалами та трьома прямими вулицями (дві з них радіальні). Останні сполучаються у вигляді П-подібної фігури на краю внутрішнього овалу. Більшість ям розміщені у торцях будівель.

Геомагнітна зйомка площею 9,9 га охопила частину поселення в його північно-східній ділянці. Нам вдалося зафіксувати чіткі аномалії від 41 споруди. Аномалії від трьох споруд відзнято частково. Усі споруди за площею поділено на п'ять груп, в яких сумарно виділено дев'ять підгруп. Група 1: підгрупа 1а — $34,04-40$ м² (3 споруди); підгрупа 1б — $46,06-50$ м² (6 споруд); група 2: підгрупа 2а — $54,28-61,8$ м² (8 споруд); підгрупа 2б — $67,65-74,58$ м² (6 споруд); група 3: підгрупа 3а — $83,79-91,77$ м² (3 споруди); підгрупа 3б — $99,68-117,86$ м² (6 споруд); група 4: підгрупа 4а — $142,72-190,07$ м² (3 споруди); підгрупа 4б — $252-337,12$ м² (3 споруди); група 5: $676,2$ м² (1 споруда).

Як і в Тростяничуку, у Війтівці теж є аномалія, в якій можна вбачати мегаспоруду, що значно переважає інші за площею. Також досить великими є три споруди із групи 4б. Дві з них розміщені паралельно до мегаспоруди, з боків від неї. А третя — у місці розриву внутрішнього кола забудови.

На території поселення розпізнано 61 аномалію, які, очевидно, є ямами. Переважно вони мають аморфні контури. Площа їхня коливається від 2×2 м до 15×15 м. Вузькі, довгі аномалії ям розташовуються паралельно до мегаспоруди. Три ями, виявлені біля аномалії, схожої на горно (північна частина геомагнітного плану). Однак більшість ям розташовані за 2–11 м від торцевих частин будинків. На радіальних вулицях вони розташовані у торцях, протилежних від мегаспоруди.

споруд, у другому овалі жител — у торцях, які спрямовані всередину поселення, а у першому овалі — у торцях, які спрямовані назовні поселення.

Геомагнітною зйомкою у Війтівці вдалося зафіксувати три аномалії, що схожі на горни. Перша (4,1 × 3,6 м) аномалія розташована в північній частині поселення, неподалік місця з'єднання радіальної вулиці з другим овалом, на відстані 25–35 м від найближчих споруд. Друга (3,3–3,7 м) — у центрі поселення, за 20 м на захід від будівель П-подібної вулиці. Третя аномалія (3,5 × 2,7 м) розташована у південно-східній частині, за межами першого овалу жител, на відстані 30 м від них.

Унікальними за формою та розмірами, невідомі раніше для Кукутень-Трипілля, є дві підчотирикутні аномалії в центральній частині поселення. Перша із них розташована на віддалі 18 м на південь від бічної сторони мегаспоруди. Має аномалію, подібну до тих, що представляють добре обпалені глинобитні завали споруд. Її розміри 10,4 × 7,8 м, тобто — 81,12 м². Друга аномалія дещо менша (8,5 × 8,7 м — 73,95 м²), розташована за 25 м на захід від торця великої будівлі, що розміщена північніше від мегаструктури.

Після геофізичних досліджень на Війтівці проведено тестові розкопки. Закладено шурф площею 4 × 4 м у північно-східній частині поселення. Згідно з геомагнітним планом тут знаходиться округла аномалія, яка позначає яму. Вона розташована в торці прямокутної потужної аномалії розмірами 17 × 7 м. Остання, очевидно представляє залишки глинобитної споруди, яка знаходиться у структурі внутрішнього овалу забудови. Діаметр аномалії ями становить 6 м. Нами розкопано лише південно-східну її четвертину. З'ясовано, що яма має лійчасту форму і максимальну глибину від рівня сучасної поверхні майже 2,4 м. У трипільський час глибина ями, мабуть, не перевищувала 1,4 м. Однак заповнено на час існування поселення було

лише нижній 1 м. Фінальним шаром, який завершив антропогенний етап заповнення ями, є шар аморфних фрагментів обпаленої глини. Простір ями вище цієї обмазки заповнений внаслідок природних процесів. Відповідно, нижче шару обмазки маємо доволі насичене знахідками заповнення. Переважно це фрагменти посуду та кісток тварин, рідкістю є ламані знаряддя праці з кременю та кістки, а також глиняна пластика. Заповнення вище шару обмазки — це поодинокі дрібні фрагменти обмазки та кераміки. З дослідженого об'єкта відібрано зразки для радіовуглецевого датування, а також палеогеографічних, археоботанічних та палеозоологічних досліджень у лабораторіях Університету в м. Кіль.

Отже, за результатом робіт Східноподільської експедиції вперше для регіону межиріччя Південного Бугу та Дністра отримано сучасні геомагнітні плани двох поселень Тростянчик та Війтівка, завдяки яким стало можливим детально розглянути планувальну структуру трипільських поселень регіону. На досліджуваних пам'ятках виявлено так звані мегаспоруди, які, до речі, орієнтовані на обох поселеннях практично в одному напрямку — за лінією північний схід — південний захід. Території перед мегаспорудами вільні від забудови, очевидно, це вказує на розташування їхнього входу — у північно-східному напрямку. У Війтівці зафіксовано унікальний для Трипілля-Кукутені випадок, коли з боків від мегаспоруди зведено ще дві будівлі, але вдвічі менші за площею. Разом з ямами довкола та ще двома чотирикутними аномаліями вони утворюють цілісний комплекс. Не виключено, що цей комплекс має сакральний характер. Завдяки застосуванню сучасного геофізичного обладнання виявлено два рови, що оточують поселення Тростянчик з напільного боку. Як у Тростянчику, так і у Війтівці виявлено аномалії, що попередньо інтерпретовані як горни для випалу кераміки.